

УДК: 378.013.43.011.3-057.87:17.022.1

*МАРІЯ ЯКУБОВСЬКА, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової
справи, Українська академія друкарства, Україна
ORCID iD 0000-0002-7774-955X
mmatariat92@gmail.com*

*МАРТА ЮРКІВ, магістрант факультету педагогічної
освіти, Львівський національний університет
імені Івана Франка, Україна
ORCID iD 0000-0001-8592-3012*

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

*MARIA YAKUBOVSKA, associate Professor of the Department of
Information, Library and Book Affairs Ukrainian Academy of
Printing, Ukraine*

*MARTA YURKIV, Master's student of the Faculty of Pedagogical
Education of Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine*

INTERACTIVE TEACHING METHODS AS A MEANS OF FORMATION OF SPIRITUAL VALUES OF PERSONALITY

У статті порушено проблеми формування духовних цінностей особистості засобами інтерактивного навчання. Розглядаються питання впровадження інноваційних підходів до освітнього процесу на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, досліджуються умови для формування емоційно-вольових процесів гармонійно розвиненої особистості. Аналізується формування системи аксіологічних цінностей у системі особистісного виміру під час інтерактивного навчання. Охарактеризовано роль інтерактивних методів навчання у творчому розвитку особистості. Досліджуються загальні принципи впровадження інтерактивного навчання, їхня роль у формуванні духовного простору та системи ефективної педагогічної взаємодії.

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, творчість, формування культурологічної компетентності, модель формування культурологічної компетенції, модель культурологічної підготовки, навчально-методичний комплекс.

Summary. The article raises the issue of formation of spiritual values of the individual by means of interactive learning. The problems of introduction of innovative approaches to the educational process on the basis of subject-subject interaction are considered, the conditions for the formation of emotional and volitional processes of a harmoniously developed personality are studied. The formation of the system of axiological values in the system of personal dimension during interactive learning is analyzed. The role of interactive teaching methods in the creative development of personality is considered. The general principles of implementation of interactive learning, their role in the formation of the spiritual space and the system of effective pedagogical interaction are studied.

Key words: interactive teaching methods, creativity, formation of culturological competence, model of formation of culturological competence, model of culturological training, educational and methodical complex.

Мета: розглянути роль інтерактивних методів навчання у системі фор-

мування духовних цінностей особистості; дослідити систему сучасних праць щодо визначення ролі інтерактивних методів у формуванні особистісно зорієнтованої освіти; проаналізувати принципи інтерактивних технологій у системному формуванні гармонійної особистості.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Перехід від епохи технократичного суспільства до гуманітаризації та гуманізації став основою творення нових інноваційних педагогічних технологій, які формують у студента самоцінність знань, розвивають уміння самостійної праці, активної, креативної мисленнєвої діяльності, потреби в постійному саморозвиткові та самовдосконаленні. Імператив "навчання упродовж життя" як потреба людської індивідуальності змінено на потребу самовиховання та саморозвитку людської індивідуальності впродовж життя. Необхідність формування нового типу особистості наскрізною темою проходить практично в усіх законах України про розвиток сучасної освіти. Здійснення переходу від знаннево-орієнтованої (традиційної) до іннова-

ційно особистісно орієнтованої (інноваційної) парадигми освіти обумовлений об'єктивними законами суспільного розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблема інтерактивних методів навчання є основою педагогіки співробітництва, яка, як педагогічний метод, має найдавніші корені – від часів національного шкільництва кінця XIX – початку XX ст., від часу активізації українського педагогічного життя у 20-х роках аж до другої половини XX століття – методика педагогічного новаторства В. Сухомлинського, учителів-новаторів 80-х років: Ш. Амонашвілі, Є. Ільїна, С. Лисенкової, В. Шаталова, та інших.

Використання інтерактивного навчання як системи активізації духовного розвитку особистості зумовило появу багатьох публікацій, присвячених цій тематиці (К. Ангеловські, Л. Акпинар, Л. Беседіна, Е. Брасуїк, М. Бургін, І. Дичківська, В. Журавльов, К. Журба, Г. Коберник, О. Комаровська, Н. Миропольська, Ж. Петрович, І. Підласий, О. Пометун, О. Попова, В. Слободчиков, В. Химинець, П. Щедровицький та ін).

Методичною основою дослідження стали праці науковців, у яких розглядаються проблеми теорії творчості (О. Безкоровайна, І. Бех, Н. Бердяєв, Г. Васянович, Л. Виготський, Л. Коган, О. Комаровська, Н. Миропольська, В. Розумний, С. Сисоєва); розвитку пізнавальних інтересів особистості (А. Алексюк, Т. Головань, Л. Гордон, К. Журба, Л. Канішевська, С. Коновець, В. Онищука, О. Савченко, О. Синиці); вивчення інноваційних форм і методів навчання (Н. Бібік, О. Баханова, А. Бородай, І. Дичківська, О. Дорошенко, Ю. Мальований, С. Ніколаєва, І. Підласий, О. Пометун, Т. Федорченко).

Визначаючи пріоритетні напрями розвитку сучасної освіти, акад. В. Кремень наголошує: "Суспільство стає все більш людиноцентристським. Індивідуальний розвиток особистості за таких умов стає, з одного боку, основним показником прогресу, а з другого – головною передумовою дальшого розвитку суспільства. Ось чому найпріоритетнішими сферами в XXI столітті стають наука як сфера,

що продукує нові знання, та освіта, як сфера, що олюднює знання і наперед забезпечує індивідуальний розвиток людини" (Кремень, 2010, с. 34).

Педагогічна школа В. Сухомлинського (Сухомлинський, 2012) отримала назву як школа радості. За інноваційною парадигмою навчання, коли в центрі виховного процесу знаходиться індивідуальність студента, сам процес навчання і виховання стає цілісним та людиноцентричним. Пріоритетність виховного начала залежить від діалогового партнерства в ході читання лекцій та інноваційного проведення лекційно-семінарських занять.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційна парадигма сучасної освіти вимагає формування діалектичної єдності і вивчення предмета, і виховання студента в єдиному цілісному процесі. Вирішення таких завдань можливе на основі культурологічного підходу як найбільш ефективного в системі особистісно зорієнтованої освіти. Це дасть змогу закласти у студента синтез моральної свідомості, самосвідомості та емоційно-вольової сфери особистості.

Систему інтерактивного навчання можна розглядати в наступних площинах: сприяння розвитку творчого потенціалу вихованця, активізація розвитку пізнавальних процесів, дослідження інноваційних форм і методів навчання. Дані технології навчання стають основою суб'єкт-суб'єктної взаємодії у системі навчальної діяльності та сприяють підвищенню ефективності засвоєння навчального матеріалу, відтак і гармонійному розвитку особистості. Зв'язок теорії і практики досягається також упровадженням інтегративних методів навчання.

Основою наших досліджень стали праці О. Пометун, Л. Пироженко, Г. Коберник, які систематизували інтерактивні методи і ввели у науковий обіг поняття "інтерактивні технології" (Пометун, Пироженко & Коберник, 2008). Важливим у нашому дослідженні є роботи іноземних дослідників Kwok K., Ghrear S. (Kwok, Ghrear, 2016), у яких розгортаються

перспективи ролі інтерактивних методів у системі розвивального навчання.

О. Комар наголошує, що основою інтерактивного навчання є "принципи інтеракції: багатостороння комунікація, взаємодія і взаємонавчання, кооперована освітня діяльність з відповідними змінами у ролі і функціях" (Комар, 2019, с. 67).

Пошук педагогічних інноваційних технологій лежить у площині вироблення найперше інноваційних методологій, серед яких, за нашими дослідженнями, інтерактивні методи є найбільш ефективними. Їхнє використання можливе за умови сформованої демократичної педагогічної культури в діалоговій системі комунікаційного архетипу "студент – викладач" (система семінарсько-практичних занять) та "викладач – студент" (система лекційних занять), що побудований на педагогічному співробітництві. Для досягнення своєї мети викладачеві потрібна повна свобода дії у виборі потрібної у даний момент форми педагогічної взаємодії.

Професор О. Безкоровайна наголошує: "В основу такої системи має бути покладена "Я-мотивація", тобто ядро особистості і пов'язані з ним вікові особистісні цінності як стійкі самоцінні морально-духовні принципи, зорієнтовані на дійсність... Лише особисте "Я", скориговане на дійсність дорослого життя, але побудоване на дійсності дитинства, надає пізнавально-навчальній діяльності внутрішнього смислу, значущості, цінності" (Безкоровайна, 2009, с. 31). Організація інтерактивного навчання у системі сформованих завдань сприяє формуванню у студентів системи духовних цінностей. Необхідними чинниками в алгоритмі формування особистості займає також розвиток творчих здібностей та мовленнєвих компетентностей студента.

Акад. І. Бех наголошує: "Недолік сучасної виховної практики полягає в тому, що психолого-педагогічна теорія орієнтує її на розвиток і виховання саме об'єктивно-оцінних ставлень, а не особистісних цінностей" (Бех, 2015, с. 154).

У час прискореного розвитку соціального буття, коли освіта вищої

школи стоїть перед новими викликами часу, потребою перебудуватися буквально на ходу, максимально сконцентруватися у вирішенні глобальних завдань, шукати системи підготовки універсальних працівників, які завтра зможуть розглядати засвоєні у ЗВО знання як багатofункціональну базу для одержання нових, виховання повинно стати домінуючою основою в усьому спектрі навчально-виховного процесу. Виховання особистості студента повинно бути наріжним каменем у системі людиноцентричної педагогіки та особистісно орієнтованої освіти.

Здатність людської індивідуальності усвідомити себе важливою частиною світового культурологічного простору, гармонії людських емоцій та інтелектуального розвитку складає найголовніше завдання сучасних інноваційних технологій закладів вищої освіти.

Аналізуючи стан сучасної вищої освіти, проф. Г. Васянович стверджує: "Традиційний підхід усе ще тяжіє до жорсткого адміністрування, застосування старих методів, форм навчання, тоді як інноваційний вимагає послідовного впровадження нових навчальних технологій, утвердження демократичних форм суб'єкт-суб'єктних взаємин на всіх рівнях його реалізації. Неприхованим і як таким, що гальмує можливості вдосконалення навчального процесу, є факт його технократизації і недооцінка ролі культурно-гуманітарних засад у системі реформування освіти України взагалі" (Васянович, 2019, с. 4).

Система інтерактивних методів здатна формувати у студентів особливий вид когнітивної діяльності, яка становить основу квантового мислення людської індивідуальності, а також формує здатність адаптації до стрімких змін, креативність, активність, спроможність до прийому зважених швидких рішень, мислення на випередження часу тощо. В умовах сучасного інноваційного світу, для якого характерними рисами є динамічність, мегаінформатизованість, перенасиченість комунікативними зв'язками, формування інноваційного типу людської індивідуальності – найголовніша потреба.

Дієвість інтерактивного навчання полягає у підвищенні ефективності засвоєння знань шляхом внутрішньої концентрації психіки людського організму, так як така інноваційна педагогічна технологія впливає не лише на свідомість вихованця, а шляхом емоційного синергетичного впливу активізує його почуття та волю.

Підґрунтям даної моделі виступають культурологічні засоби, адже в усіх застосовуваних нами формах педагогічної взаємодії абсолютною домінантою залишалася модель слова як основи комунікативного вияву. Погоджуємося з думкою І. Беха: "Розв'язання вихованцем соціально-морального завдання відбувається у процесі використання ним вищого рівня розгорнутої розумової діяльності: прийомів аналізу, синтезу, узагальнення. Відповідно й особистісні цінності, які формуються і розвиваються у цьому процесі, функціонуватимуть у свідомості об'єкта у формі відповідних загальнозначущих наукових понять. Адже вони є продуктом свідомо прийнятих соціально-моральних норм, що стали регуляторами свідомості й поведінки особистості" (Бех, 2015, с. 154). Суть інтерактивного навчання можна передати словами китайського філософа Конфуція: "Те, що я чую, я забуваю. Те, що я бачу й чую, я трохи пам'ятаю. Те, що я чую, бачу й обговорюю, я починаю розуміти. Коли я чую, бачу, обговорюю й роблю, я набуваю знань і навичок. Коли я передаю знання іншим, я стаю майстром" (Конфуцій, с. 361).

Нова парадигма сучасної освіти базується на формуванні у студентів інноваційного типу мислення, що полягає не лише у зміні пріоритетів, але й у виробленні характеру їхнього засвоєння. "Критерієм знання як феномена культури стає не стільки співвіднесення її з дійсністю, скільки погодження даної форми знання із загальними ціннісно-смысловими установками культури" (Разбегаєва, 2001, с. 26).

Для інтерактивних методів виокремлюємо наступні принципи, які визначають ефективність їхнього функціонування: інтеріоризації, ак-

тивності, партнерського діалогу (довіри у спілкуванні), зворотного зв'язку, комунікативної рівності позицій, експериментування.

Принцип інтеріоризації ґрунтується на дослідженні Виготського, який стверджує, що формування людської психіки відбувається на основі "засвоєння особистістю людських цінностей" (Виготський, 1984). Взаємодія у системі формування людської свідомості зовнішніх дій, зокрема, особистісного спілкування як найбільш ефективного взаємозв'язку людини і соціуму і внутрішнього плану свідомості веде до творення системи інноваційної розумової діяльності. Активізація внутрішнього плану свідомості дозволяє засвоювати навчальний матеріал на основі активізації особистого досвіду.

Система творення "вищих смислових цінностей" (Бех, 2015, с. 15) – підґрунтя основоположних принципів інтерактивного навчання, так як процес виховання особистості відбувається упродовж усієї системи навчання студента, включаючи різні форми аудиторної праці, позааудиторну роботу, алгоритм вироблення механізму комунікації.

Принципи зворотного зв'язку, рівності позицій, постійного комунікативного діалогу стосуються найбільше творення системи постійного виховного простору, коли навчальний матеріал стає частиною комунікативно-розвивального діалогу і постійно активізованої системи зворотного зв'язку, наслідком якої є формування комунікативної рівності позицій. Творення такої парадигми навчальної діяльності – завдання сучасної інноваційної освіти, коли відбувається постійний пошук розв'язання складних завдань у будь-якій галузі знань.

Принцип експериментування завершальний у системі інтерактивного навчання, оскільки експеримент створює підвалини для перспективи інноваційних відкриттів сучасності. У даній формі навчання становлення людської психіки відбувається завдяки засвоєнню індивідом людських цінностей.

"Навчати виховуючи і виховуючи навчати" – головний принцип

інноваційної діяльності педагогів - знаходить можливість своєї реалізації у системі інтерактивних засобів навчання. "Ідея емоційної регуляції" (Бех, 2015, с. 20) стає основою симбіозу побудови навчального і виховного процесу. "Спрямованість на майбутнє пов'язана з прагненням пізнати невідоме. Це підвищує інтерес до джерел інформації, посилює бажання дізнатися про нові досягнення науки і техніки тощо" (Бех, 2012, с. 119).

Принцип активності означає участь студента у навчальному процесі, постійно проявляючи особистісні якості, уміння формулювати і відстоювати свої погляди. "Життя постає перед молодою людиною як таке, у якому вона має багато чого збагнути, пережити" (Бех, 2012, с. 119). Активна взаємодія як на горизонтальному рівні (у взаєминах з однокурсниками), так і на вертикальному (у системі "викладач – студент") вимагає постійної праці над удосконаленням як системи когнітивно-інтелектуального рівня, так і особистісних ціннісних імперативів.

Принципи зворотного зв'язку, рівності позицій, постійного комунікативного діалогу служать основою формування комунікативної компетентності студентів, у процесі якої формується вміння не лише чітко висловлювати свої думки, а й розуміти, як партнери сприймають їхню манеру спілкування, стиль поведінки, особливості мислення.

Система інтерактивних методів навчання створює необхідні умови для того, аби студент міг реалізувати себе, знайти застосування індивідуальним здібностям у системі життєвого простору. У нього формуються відчуття гармонії, самодостатність і задоволення від своєї праці. Активізація внутрішнього життєвого потенціалу, сприяє досягненню цілей людської індивідуальності.

Запровадження системи інтерактивних засобів можливе за умови сформованого досвіду традиційного навчання, адже потребує певної стратегічної наукової підготовки викладачів і студентів з дотриманням толерантності як визначального принципу навчальної взаємодії. У підручнику "Педагогічна майстерність" (за

ред. І. Зязюна) у системі дослідження основ педагогіки співробітництва виокремлено п'ять найголовніших стратегій педагогічної взаємодії: конкуренції, уникнення, пристосування, співробітництва, компромісу. "Стратегія конкуренції - це активний, майже агресивний наступ, коли людина прямує до розв'язання конфлікту, незважаючи на інших" (*Педагогічна майстерність*, 2004, с. 318). Використовуючи стратегію уникнення, людина відсуває вирішення конфліктної ситуації, мляво відстоює свої інтереси; стратегія пристосування – це взаємодія з партнером навіть у супереч своїх інтересам; стратегія компромісу "передбачає схильність не загострювати стосунки в конфлікті" (*Педагогічна майстерність*, 2004, с. 319). І тільки стратегія співробітництва дає можливість досягнення взаєморозуміння з партнером, збереження інтересів обох сторін, розв'язання конфліктної ситуації, толерантного вирішення поставлених проблем.

Для втілення у систему навчальної дії педагогіки співробітництва потрібно більше часу, активізації емоційно-вольових зусиль обох партнерів, але вирішення системи навчальної взаємодії на основі толерантності, емпатії, емоційно-духовної довіри веде до якісного оновлення навчально-виховного процесу на всіх напрямках реалізації: посилюється ефективність засвоєння навчального матеріалу, формується емоційно-духовна атмосфера навчального середовища, і найголовнішим досягненням є творення людської індивідуальності, її духовно-когнітивного розвитку шляхом активізації "процесу керованого оволодіння духовними смислами" (Бех, 2015, с. 15). Обидві сторони процесу педагогіки співробітництва (викладач і студент) вчать-ся чути один одного, висловлювати свої міркування, відстоювати потребу в реалізації бажань, розуміти один одного, спільно досягати вирішення проблеми.

Таким чином, система інтерактивних методів дає поштовх для виховного начала, "логіки засвоєння вихованцем зовнішніх вимог і моральних норм" (Бех, 2015).

Як слушно наголошує І. Бех: "Із

введенням у виховний процес соціально-моральних завдань розв'язується проблема розкриття логіки засвоєння вихованцями зовнішніх вимог і моральних норм. Тільки розкривши процес інтеріоризації суспільної моралі, можна сподіватись на ефективність виховної роботи. Оскільки важлива роль у цьому процесі належить власній активності особистості, її діяльності, розв'язання соціально-морального завдання має ґрунтуватися на ціннісному усвідомленню емоційному ставленні суб'єкта до засвоюваного етичного матеріалу" (Бех, 2015, с. 154).

Модель інтерактивного навчання усуває перевагу однієї особистості над іншою, створює основу для формування духовного, емоційно насиченого виховного простору, пришвидшує процес самовиховання. Так, 50 відсотків досліджуваних нами учасників експерименту від процесуально-ситуативного переходили до якісно-динамічного етапів. За критеріями визначення ефективності навчання слугував вироблений мовленнєвий тест.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Система інтерактивних методів навчання сприяє виробленню інноваційних підходів до освітнього процесу на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, створюючи умови для формування гармонійно розвиненої особистості, інтерактивних методів, веде до її креативного розвитку.

Подальшого дослідження потребує проблема конкретизації теоретико-методичних засад інтерактивного навчання, класифікації форм і методів його реалізації, а також визначення умов, за яких використання даних методів дасть найбільшу ефективність у їх системному впровадженні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Безкоровайна, О. В. (2009). Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці. Рівне: РДГУ, видавець Олег Зень.
- Бех, І. Д. (2012). Особистість у просторі духовного розвитку. Київ: Академвидав.

Бех, І. Д. (2015). Вибрані наукові праці. Київ – Чернівці, Букрек.

Васянович, Г. П. (2019). Культурно-гуманітарні засади освітнього процесу і сучасна реальність. *Освітні обрії*, 2, 4–7.

Выготский, Л. С. (1984b). Собрание сочинений (6 т.). Москва: Педагогика.

Гончар, Н. (2016). Формування готовності майбутніх вихователів до підготовки дітей до школи шляхом використання інтерактивних технологій. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського*, 2, 45–48.

Гончаренко, С. У. (1992). Український педагогічний словник. Київ: Либідь.

Дичківська, І. М. (2004). Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав.

Конфуцій. (2002). Філософський енциклопедичний словник. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України.

Комар, О. (2019). Інтерація як основа освітнього співробітництва на уроках у початковій школі. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*, 1, 64–70.

Кремень, В. Г. (2010). Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ: Товариство "Знання".

Леонтьев, Д. А. (1999). Психология смысла: природа, структура и динамика смысловой реальности. Москва: Смысл.

Маслоу, А. (1994). Самоактуализация личности и образование. Киев-Донецк: Институт психологии АПН Украины.

Пометун, О. І., Побірченко, Н. С., Коберник, Г. І. та ін. (2008). Інтерактивні технології: теорія та методика. Умань – Київ.

Разбегаева, Л. П. (2001). Ціннісні основи гуманітарної освіти. Волгоград: Перемена.

Роджерс, К. (1986). К науке о лич-

ности. История зарубежной психологии, 200–231.

Рубинштейн, С. Л. (2002). Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург: Питер.

Сухомлинський, В. О. (2012). Серце віддаю дітям. Київ: Акта.

Франко, І. Я. (1960). Педагогічні статті і висловлювання. Київ: Радянська школа.

Kwok, K., Ghrear, S., Li, V. et al. (2016). Children can learn new facts equally well from interactive media versus face to face instruction. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5078753>

REFERENCES

Bezkorovaina, O. V. (2009). Education of the culture of personal self-affirmation in early adolescence. Rivne: RDGU, publisher Oleg Zen.

Bech, I. D. (2012). Personality in the space of spiritual development. Kyiv: Akademvydav.

Beh, I. D. (2015). Selected scientific works. Kyiv – Chernivtsi, Bukrek.

Vasyanovich, G. P. (2019). Cultural and humanitarian principles of the educational process and modern reality. *Educational Horizons*, 2, 4–7.

Vygotsky, L. S. (1984b). Collection of works (6 volumes). Moscow: Pedagogy.

Gonchar, N. (2016). Formation of readiness of future educators to prepare children for school through the use of interactive technologies. *Scientific Bulletin of MNU. V.O. Sukhomlinsky*, 2, 45–48.

Goncharenko, S. U. (1992). Ukrainian pedagogical dictionary. Kyiv: Lybid.

Dychkivska, I. M. (2004). Innovative pedagogical technologies. Kyiv: Akademvydav.

Confucius, (2002). Philosophical

encyclopedia dictionary. Kyiv: Hryhoriy Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Komar, O. (2019). Interaction as a basis for educational cooperation in primary school lessons. *Psychological and pedagogical problems of the modern school*, 1, S. 64–70.

Kremen, V. G. (2010). Philosophy of anthropocentrism in the educational space. Kyiv: Knowledge Society of Ukraine.

Leontiev, D. A. (1999). Psychology of meaning: nature, structure and dynamics of semantic reality. Moscow: Meaning.

Maslow, A. (1994). Self-actualization of personality and education, trans. Kiev – Donetsk: Institute of Psychology of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

Pometun, O. I., Pobirchenko, N. S., Kobernik, G. I. and others. (2008). Interactive technologies: theory and methods. Uman – Kyiv.

Razbegaeva, L. P. (2001). Value bases of humanitarian education. Volgograd: Change.

Rogers, K. (1986). To the science of personality. *History of foreign psychology*, 200–231.

Rubinstein, S. L. (2002). Being and consciousness. *Man and the world*. St. Petersburg: Peter.

Sukhomlinsky, V. O. (2012). I give my heart to children. Kyiv: Act.

Franco, I. Ya. (1960). Pedagogical articles and statements. Kyiv: Soviet school.

Kwok, K., Ghrear, S., Li, V. et al. (2016). Children can learn new facts equally well from interactive media versus face to face instruction. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5078753>

Стаття надійшла 29.10.2020 р.